

Pregledni članak

UDK: 330.34: 332.1

doi:10.5937/ekonhor1702109D

TEORIJSKA EKSPLIKACIJA FAKTORA REGIONALNOG RASTA I EKONOMSKE KONVERGENCIJE (DIVERGENCIJE) REGIONA

Danijela Despotović*¹ i Slobodan Cvetanović²

¹Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu; ²Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

Tokom nekoliko poslednjih decenija postoji kontinuirano interesovanje ekonomista za istraživanje ključnih faktora ekonomskog rasta i razvojne konvergencije (divergencije) regiona. Međutim, i pored brojnih teorijskih i empirijskih istraživanja pomenutih kategorija, evidentno je da još uvek ne postoji opšteprihvaćeno objašnjenje ključnih faktora regionalnog rasta. Istovetan zaključak je i kada se ima u vidu postojanje veze između privrednog rasta zemlje i tendencije ka uvećanju, odnosno, smanjenju regionalnih nejednakosti. U radu je data teorijska eksplikacija ključnih faktora regionalnog rasta i fenomena razvojne konvergencije (divergencije) regiona, pet reprezentativnih pravaca u regionalnoj ekonomiji (klasičnog, neoklasičnog, endogenog, nove ekonomske geografije i prostornih inovacionih sistema). Aktuelna privredna stvarnost na globalnom planu, koja govori o sve većoj regionalnoj nejednakosti, potvrđuje ispravnost teorijskih konsideracija predstavnika savremenih teorijskih pravaca u vezi sa analiziranim pitanjima.

Ključne reči: regionalna ekonomija, privredni rast regiona, konvergencija (divergencija) regionalnog razvoja, savremene teorije

JEL Classification: O11

UVOD

Istraživanja ključnih faktora privrednog rasta i razvoja regiona prisutna su u ekonomskoj nauci počev od sredine XX-og veka (Cvetanović, Filipović, Nikolić & Belović, 2015). Premda u vezi sa ovim pitanjem nema potrebnog jedinstva stavova teoretičara najznačajnijih pravaca u regionalnoj ekonomiji, u ovom radu

usvojen je pristup u njihovom razvrstavanju na klasične, neoklasične, teoretičare endogenih objašnjenja privrednog rasta, autore nove ekonomske geografije i pristalice tzv. prostornih inovacionih sistema (Puljiz, 2009). Pritom, poslednja tri teorijska pravca pripadaju grupi tzv. savremenih teorija regionalnog razvoja. Analizom stavova teoretičara koji reprezentuju pomenute teorijske pravce u regionalnoj ekonomiji zapaža se promena težišta u vrednovanju najznačajnijih faktora regionalnog rasta, od proizvedenih i prirodnih faktora ka faktorima

* Korespondencija: D. Despotović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Đ. Pucara 3, 34000 Kragujevac, Republika Srbija; e-mail: ddespotovic@kg.ac.rs

znanja, inovacija i umreženosti (Trivić & Petrov, 2014). Teorijske konsideracije o konvergenciji ili divergenciji bruto domaćeg proizvoda po stanovniku među regionima tokom vremena razlikuju se, takođe, u zavisnosti od pripadnosti pojedinih istraživača prethodno pomenutim pravcima u regionalnoj ekonomiji.

Predmet istraživanja u radu predstavlja teorijska eksplikacija ključnih faktora regionalnog rasta i razvoja, kao i relacija između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti u ekonomskoj nauci.

Cilj je da se istraže najznačajniji faktori privrednog rasta i razvoja regiona i relacije između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti, u značajnijim teorijskim pravcima u regionalnoj ekonomiji, počev od njenog nastanka tokom pedesetih godina XX-og veka.

Shodno opredeljenom predmetu i postavljenom cilju istraživanja, osnovna hipoteza rada je:

H0: Savremene teorije regionalnog razvoja akcentiraju značaj nematerijalnih faktora regionalnog rasta.

Pored osnovne, definisana je i sledeća pomoćna hipoteza:

H1: Savremene teorije regionalnog razvoja preferiraju stav o postojanju rastućih razvojnih divergencija regiona.

U metodološkom smislu, u radu su izbegnute eksplikacije složenih kvantitativnih predstavljanja najznačajnijih faktora ekonomskog rasta, sagledavanje na nacionalnom i regionalnom nivou, kao i odnosa između privrednog rasta zemalja i regionalnih nejednakosti, koja dominiraju u istraživanjima ovih fenomena u relevantnoj ekonomskoj literaturi. Učinjen je pokušaj da se u svetlu divergentnih stavova pojedinih teorijskih pravaca u regionalnoj ekonomiji povodom ova dva pitanja, deskriptivnom analizom i grafičkim eksplikacijama objasne ključni faktori privrednog rasta regiona, kao i odnos između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti.

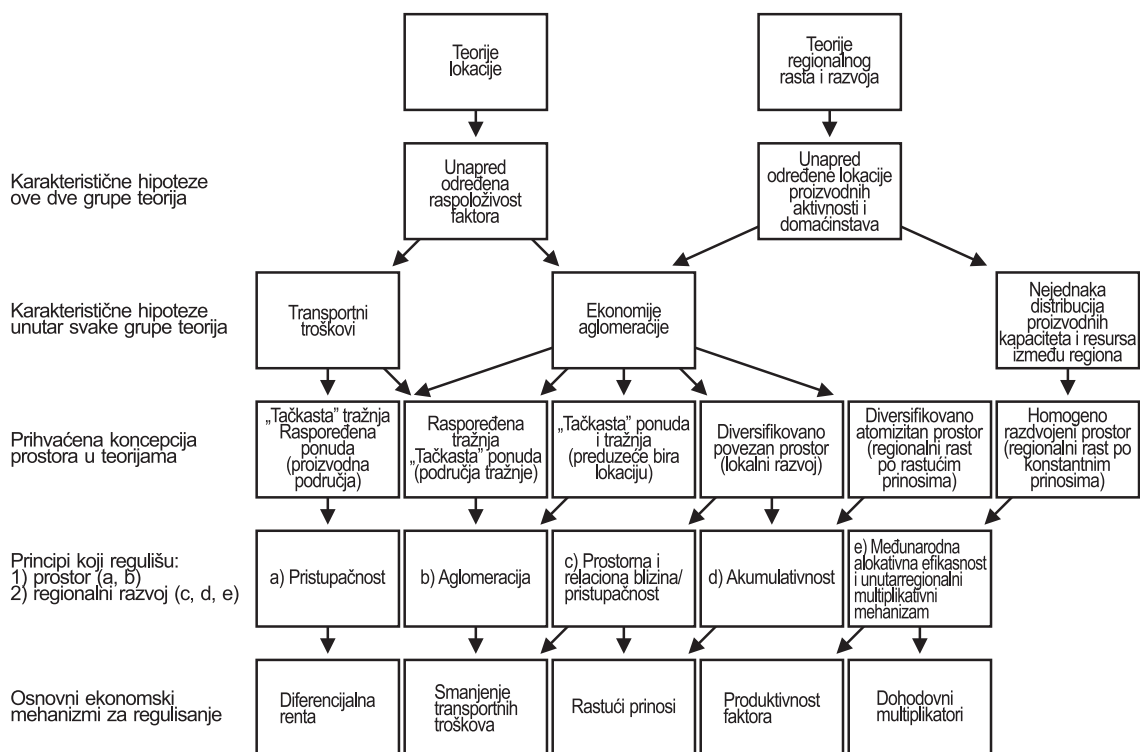
Strukturu rada, pored uvoda, zaključka i spiska

korišćene literature čine tri sekcije: Regionalni razvoj i regionalne nejednakosti, O faktorima regionalnog rasta u ekonomskoj teoriji, i Nelinearni karakter odnosa između privrednog rasta zemlje i regionalnih (ne)jednakosti. U prvoj sekciji učinjen je opšti osvrt na faktore regionalnog razvoja i stavove najznačajnijih predstavnika pojedinih pravaca u ekonomskoj teoriji povodom relacija između privrednog rasta zemlje i tendencija u kretanju regionalnih (ne)jednakosti. Ukazuje se da na čisto konceptualnom planu, regionalna politika ima za cilj da optimizira dva u osnovi kontradiktorna cilja - ubrzanje privrednog rasta zemlje, s jedne, i smanjenje razvojnih nejednakosti njenih prostornih celina (regiona), s druge strane. U drugoj su prezentovana viđenja, pristalica značajnijih teorijskih pravaca na koje se naslanja savremena regionalna ekonomija (klasični pravac, neoklasična ekonomska škola, kejnzijanska ekonomska misao, teorija privrednog razvoja, endogena teorije rasta, tzv. nova ekonomska geografija, pristup prostornih inovacionih sistema) povodom ključnih faktora privrednog rasta regiona, dok se u trećoj sekciji daje kritička analiza stavova ovih teorijskih pravaca po pitanju međusobnog odnosa između privrednog rasta zemlje i ispoljavanja regionalnih (ne)jednakosti.

REGIONALNI RAZVOJ I REGIONALNE NEJEDNAKOSTI

Proučavanju faktora regionalnog rasta i ekonomske konvergencije (divergencije) regiona moguće je prići iz različitih uglova (Slika 1). R. Capello i G. Perucca (2015) smatraju da su postulati teorije lokacije i teorije regionalnog rasta i razvoja od presudnog značaja u postupku vrednovanja faktora regionalnog rasta. U zavisnosti od prihvaćene koncepcije prostora, razlikuju se ključni pokretači regionalnog razvoja. Na produktivnost faktora i veličinu dohodovnih multiplikatora dominantan uticaj imaju međuregionalna alokativna efikasnost i unutarregionalni multiplikativni mehanizmi (Stimson, Stough & Nijkamp, 2011, 10).

Tokom šeste i sedme decenije XX-og veka u ekonomski najnaprednijim zemljama sveta, regionalna ekonomija je bila zaokupljena sagledavanjem značaja specijalizacije proizvodnje i rastuće uloge države

Slika 1 Razvoj regionalne ekonomije

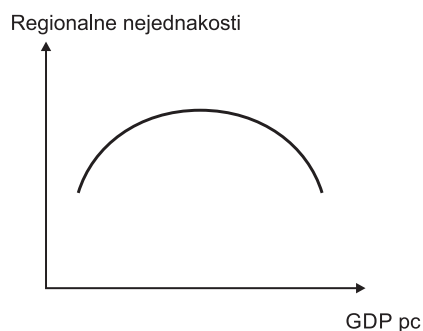
Izvor: Stimson, Stough & Nijkamp, 2011, 10

u pokretanju regionalnog rasta. U osamdesetim i devedesetim godinama XX-og veka, pod uticajem globalizacije i snažnog tehnološkog razvoja došlo je do ekonomskog uzleta pojedinih regiona koji su istovremeno počeli da dominiraju svetskom privredom.

O relacijama između veličine regionalnih nejednakosti i dostignutog nivoa razvijenosti zemlje među prvima je pisao J. G. Williamson (1965, 3-45). On je rezultate svojih istraživanja prezentirao u vidu zakonitosti po kojoj rast bruto domaćeg proizvoda po stanovniku najpre uslovljava uvećanje, a nakon dostizanja određenog nivoa bruto domaćeg proizvoda po stanovniku dovodi do smanjenja regionalnih nejednakosti (Slika 2).

Eksplicirana ideja J. G. Williamson-a o nelinearnoj vezi između dostignutog nivoa bruto domaćeg proizvoda po stanovniku u posmatranoj zemlji i

regionalnih nejednakosti u obliku obrnutog slova U u potpunosti je preuzeta od S. Kuznets-a (1955), koji je na temelju obimnih empirijskih istraživanja došao do zaključka da u početnim fazama privrednog razvoja postoji tendencija uvećanja nejednakosti

Slika 2 J. G. Williamson-ova obrnuta U-kriva

Izvor: Davis & Weinstein, 1999, 5

u raspodeli bruto domaćeg proizvoda koja opada na višim nivoima privredne razvijenosti zemlje. Međutim, nezavisno od stava u vezi sa originalnošću iznesene ideje, činjenica je da je J. G. Williamson skrenuo pažnju regionalnih ekonomista na nelinearnu prirodu odnosa između nivoa regionalnih nejednakosti u okviru pojedinih zemalja i veličine bruto domaćeg proizvoda po stanovniku, što se ispostavilo kao izuzetno značajno stanovište prilikom sagledavanja regionalnih aspekata privrednog rasta i razvoja tokom poslednjih pedesetak godina. Na čisto konceptualnom planu, regionalna politika ima za cilj da optimizira dva u osnovi kontradiktorna cilja - ubrzanje privrednog rasta zemlje, s jedne, i smanjenje razvojnih nejednakosti njenih prostornih celina (regiona), s druge strane. Stvaranje privredno razvijenih regiona, sposobnih da se integrišu u globalne ekonomske tokove, osnovni je cilj upravljanja regionalnim razvojem (Maskell, 2000).

O FAKTORIMA REGIONALNOG RASTA U EKONOMSKOJ TEORIJI

Najčešće se u ekonomskoj teoriji pod klasičnom literaturom o privrednom razvoju podrazumevaju istraživanja koja su realizovana polovinom XX-og veka, u kojima je dominiralo sagledavanje značajnijih faktora privrednog rasta i razvoja regiona i fenomena regionalnih nejednakosti (Puljiz, 2011). Imajući u vidu konceptualne osnove teorija regionalnog razvoja, ovde se prvenstveno svrstavaju radovi F. Péroux-a (1955), G. Myrdal-a (1957) i A. O. Hirschman-a (1988).

Po mišljenju klasičnih teoretičara regionalnog razvoja tri ključna faktora privrednog rasta regiona su: fizički kapital, prirodni kapital i ljudski kapital. Povodom drugog pitanja koje se razmatra u radu, decidno zastupaju stav o ispoljavanju regionalnih nejednakosti.

Najpoznatije učenje esencijalnih pitanja regionalnog razvoja svakako je teorija polova rasta F. Péroux-a, koja je postala gotovo sinonim za teoriju regionalnog razvoja. F. Péroux, kao i ostali klasični teoretičari koji su se bavili tematikom regionalnog rasta, polazi

od činjenice da se razvoj ne odvija ravnomerno i zaključuje da se razvoj koncentriše u pojedinim žarišnim tačkama u prostoru, odnosno, drugim rečima, on se polarizuje. F. Péroux svoju analizu smešta u realni, polarizovani prostor, sa znatnim razlikama u pogodnostima lokacija za privlačenje investicija i ubrzanje razvoja. F. Péroux razlikuje talas polarizacije, u kome se oformljuju takvi polovi rasta, od talasa disperzije kada se razvojni podsticaji polova rasta prenose na njihovu zonu uticaja. Intenzitet talasa disperzije predstavlja i kriterijum za merenje jačine samog pola razvoja (Péroux, 1955).

Jedno od najpoznatijih objašnjenja problematike polova rasta u regionalnoj ekonomiji je hipoteza kružne i kumulativne uzročnosti G. Myrdal-a (1957). Prema ovom autoru, faktori privrednog rasta regiona (pre svega ljudski kapital) odlaze u regione koji se brže razvijaju i ostvaruju rast prinosa, a udaljavaju se od regiona sa sporijim rastom. Navedeni proces često se primećuje u zemljama u razvoju.

A. O. Hirschman (1988) u svojim istraživanjima posebno ukazuje na sledeća dva uzroka zaostajanja ekonomski manje razvijenih regiona u odnosu na napredne regione. Prvi se odnosi na pojavu istiskivanja preduzeća iz manje razvijenih područja pred konkurencijom preduzeća iz ekonomski naprednih regiona, a drugi na migraciju školovanih ljudi iz manje razvijenih regiona u ekonomski naprednije sredine.

Neoklasičari su mišljenja da je rast vrednosti proizvodnje na nacionalnom i regionalnom nivou rezultat povećanja fizičkog kapitala, uvećanja radne snage i usavršavanja tehnologije (Barro & Sala-i-Martin, 2004). Pretpostavljaju homogenost prostora u kojem svaka tačka ima jednake lokacione pogodnosti. Zemlje, odnosno regioni koji manje investiraju u fizički kapital, koji imaju nižu stopu rasta stanovništva i koji relativno sporije usavršavaju tehnologiju, *per se* imaju niže stope privrednog rasta u odnosu na zemlje, tj. regione koji relativno više investiraju u rast fizičkog kapitala, imaju izraženiju stopu rasta stanovništva i intenzivnije usavršavaju tehnologiju shvaćenu u najširem smislu te reči (Slika 3).

Neoklasična objašnjenja privrednog rasta regiona

polaze od pretpostavki o ispoljavanju ekonomije obima, ponašanju privrednih subjekata u skladu sa cenama utvrđenim na savršeno konkurentnim tržištima, odsustvu eksternalija, postojanju tehnoloških promena egzogenog karaktera. Ona, u potpunosti, zanemaruju značaj institucionalnih faktora i mogućeg stimulativnog uticaja regionalne politike na privredni rast (Kurz & Salvadori, 2001). Privredni rast zemalja, odnosno, regiona, shodno logici neoklasičnih ekonomista, u kratkom i srednjem roku temelji se na korišćenju veće količine fizičkog kapitala i rada. U dugom roku, privredni rast regiona moguć je isključivo zahvaljujući tehnološkom napretku.

Teoretičari endogenog razvoja smatraju da je intenzitet ekonomskog rasta zemalja i regiona značajno determinisan prirodom i kvalitetom osnovnih privrednosistemskih odrednica zemlje i politike ekonomskog razvoja konkretnog regiona (Todaro & Smit, 2015).

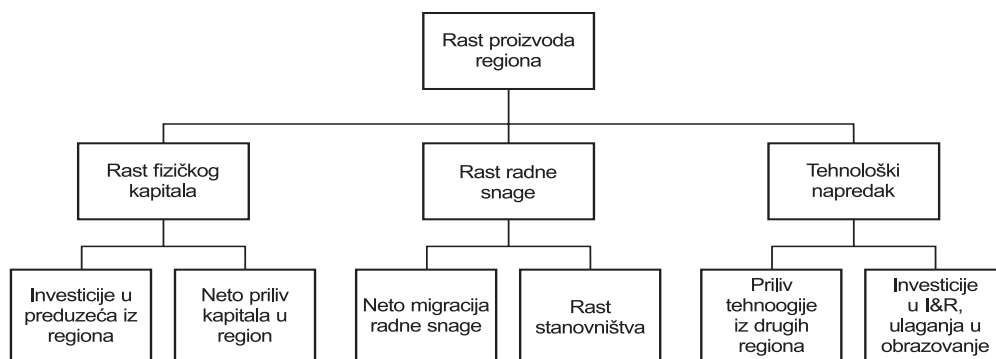
Brojne verzije endogenih objašnjenja privrednog rasta ukazuju na značaj postojanja odgovarajućih institucionalnih aranžmana (Cvetanović *et al*, 2015). Neki od njih tvrde da „lokacija industrije može biti od presudnog značaja za regionalni razvoj, i da su sinergijski efekti lokacija važni za tehnološke i druge uticaje preliivanja i inovacija” (Dragičević, 2012, 20). Postoji konsenzus u regionalnoj ekonomiji da endogena teorija rasta predstavlja njihov najvažniji

konceptualni okvir (Vazquez-Barquero, 2002). Globalna ekonomska kriza, dodatno je potencirala takvu ocenu (Jakopin, 2012).

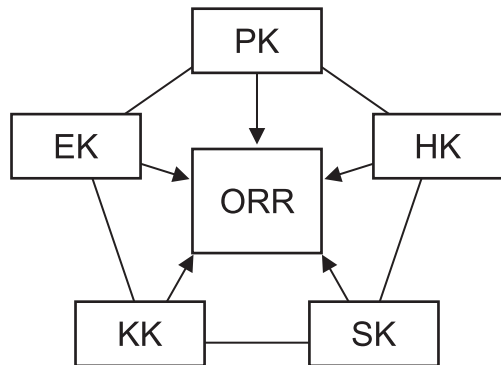
Endogena teorija rasta odbacuje neoklasično viđenje tri osnovna faktora privrednog rasta regiona. Po njihovom mišljenju, pored faktora fizičkog kapitala, rada i tehnologije, od esencijalne važnosti za dugoročno održivi regionalni rast (ORR) su proizvodni (P), humani (H), socijalni (S), kreativni (K) i ekološki (E) kapital (K) (Slika 4).

Uvećanjem pet odnosnih oblika kapitala u manje razvijenim regionima kreira se potencijal za razvoj i apsorbovanje podsticaja i razvojnih impulsa koji dolaze iz ekonomski razvijenijih regiona. Manje razvijeni region, pod pretpostavkom da ostanu uskraćeni za bilo koji od navedenih oblika kapitala, verovatno će ostati nerazvijeni, čak i u situaciji kada im budu dodeljena određena sredstva za razvoj.

Značaj proizvodnog kapitala potiče iz neoklasičnih teorija rasta po kojima proizvodnju dominantno determinišu tradicionalni faktori proizvodnje, rad i fizički kapital. Fizički kapital se u literaturi o regionalnom razvoju najčešće sreće pod nazivom kapitalna dobra, čija je ključna karakteristika da su ona *output* u prethodnom, a *input* u narednom procesu proizvodnje. Najvažnije komponente fizičkog kapitala su proizvodna oprema (mašine, alati i dr.). Značaj fizičkog kapitala u pokretanju privrednog rasta regiona određuje njegova struktura, inenzitet

Slika 3 Faktori privrednog rasta regiona u interpretaciji neoklasičnih ekonomista

Slika 4 Faktori privrednog rasta regiona u interpretaciji pristalica endogene teorije

Izvor: Stimson, Stough & Nijkamp, 2011, 10

uvećanja i efikasnost korišćenja. Poseban segment fizičkog kapitala predstavlja infrastruktura.

Humani kapital se ubraja u centralne elemente savremene teorije privrednog rasta. Najznačajnije komponente humanog kapitala su obrazovni nivo i zdravstveni status populacije, motivisanost ljudi za rad i razvoj (Ulrich, 1998; F. Luthans, K. W. Luthans & B. C. Luthans, 2004). Uvećanje humanog kapitala donosi rast bruto domaćeg proizvoda zemalja i regiona (Lucas, 1988). Važnost ulaganja u humani kapital „prepoznat je u savremenim privredama, posebno u uslovima sveobuhvatne primene rezultata nauke u proizvodnom procesu, intenzivnog razvoja novih tehnologija i kontinuiranog i dinamičnog usavršavanja formi i metoda upravljanja kao i organizacije proizvodnje. Sigurno je da su u modernim društvima, obrazovanje, veštine i znanje ključne komponente produktivnosti pojedinaca i privrede u celini“ (Cvetanović & Despotović, 2014, 2). Znanje, kao komponenta humanog kapitala, pokazuje mogućnosti da se uvećava, i da se koristi bez ikakvih ograničenja. Stoga na značaju dobijaju kategorije poput produktivnosti sektora istraživanja i razvoja, kognitivnog kapaciteta, primena i difuzija znanja (Lundvall, 1992; Jones, 2004).

Socijalni (društveni) kapital je kapital saradnje, međusobnog delovanja, uzajamnog poverenja i

uzajamne pomoći ljudi u ekonomskim procesima. Ne može biti u privatnom vlasništvu i ima attribute javnog dobra. Dobrim delom predstavlja rezultat pravnog, političkog i institucionalnog ambijenta u kome ekonomski akteri funkcionišu, odnosno obavljaju svoje funkcije i realizuju ciljeve. Reč je o kapitalu trajnih i u određenom stepenu institucionalizovanih odnosa između pojedinaca i organizacija, koji podstiču kreiranje ekonomskih vrednosti. U literaturi se sreću stavovi da jedino sudelovanje ljudi u formalnim organizacijama vodi stvaranju socijalnog kapitala, ali nisu sporadične ni dijametralno suprotne refleksije u kojima najmanja participacija ljudi u društvenim pokretima predstavlja komponentu socijalnog kapitala. J. S. Coleman (1988, 95-120), kao jedan od tvoraca koncepta socijalnog kapitala, određuje ovu kategoriju preko njegovih funkcija. Mišljenja je da socijalni kapital omogućuje individualne uspehe, budući da pojedinci iz njega izvlače koristi. Predstavlja poseban oblik javnog dobra koje je potencijalno na raspolaganju svima uključenim u sistem društvenih veza i odnosa. Po R. Putnam-u (2008, 20), socijalni kapital čine atributi organizacije društva poput poverenja, normi, a takođe i najraznovrsnijih mreža koji mogu da unaprede društvenu efikasnost putem koordinisane akcije.

Kreativni kapital ima fundamentalni značaj za ekonomsku dinamiku regiona (Florida, 2002; 2004). R. Florida-ina (2004) identifikacija kreativne klase među „ljudima koji dodaju ekonomsku vrednost putem svoje kreativnosti“ ide dalje od pristupa zasnovanih na tradicionalnim pokazateljima ljudskog kapitala kao faktora privrednog rasta. R. Florida (2002) razrađuje teorijski model po kome prisustvo kreativne klase na bilo kom mestu dovodi do unapređenja lokalne kreativnosti, koja se ogleda u rastućoj inovativnosti i afirmaciji tehnološki intenzivnih sektora proizvodnje. Tvrdi da je kreativnost rezultat društvene interakcije, autentičnosti i identiteta, koji zajedno generišu moć prostora i posledično ekonomsku dinamiku na regionalnom nivou. Ideja prema kojoj interakcija između pojedinaca vodi ka pozitivnim efektima rasta jeste, naravno, u saglasnosti sa širom literaturom o učenju i prelivanju znanja na regionalnim tržištima rada.

Ekološki kapital čine uslovi pogodni za život i rad u nekom regionu. Ekološki čista sredina, postojanje različitih sadržaja za rekreaciju, sport, kulturu, obrazovanje i sl, značajno povećavaju inovativni potencijal regiona, a time utiču na rast kapaciteta regiona za održivi rast.

Objašnjenje ključnih faktora privrednog rasta regiona endogenih teoretičara predstavlja značajan kvalitativni pomak u odnosu na dominantne stavove u regionalnoj ekonomiji. Endogena teorija regionalnog razvoja „beleži trostruku promenu paradigme kada je u pitanju jačanje endogenih sposobnosti regionalnog rasta: od razvojnih faktora ka inovativnim faktorima, od 'tvrdih' ka 'mekim' faktorima koji su neopipljivi - lokalna sinergija među akterima, pozitivan način upravljanja, visok nivo humanog kapitala i imovine zasnovane na znanju - i od funkcionalnog ka kognitivnom pristupu" (Molnar, 2013, 49).

Pomak u objašnjenju ključnih faktora privrednog rasta regiona i, posebno ispoljavanja razvojnih neravnoteža, predstavljaju modeli nove ekonomske geografije. Oni su počeli intenzivno da se razvijaju nakon objavljivanja rada R. Krugman-a (1990, 483-499). Tokom poslednje decenije XX-og veka publikovan je veći broj radova iz ove oblasti (Venables, 1996; Fujita, Krugman & Venables, 2001). U godinama s kraja XX-og i početka XXI-og veka, literaturu o novoj ekonomskoj geografiji posebno su obogatili: J. Baldwin i R. E. Caves (1997), G. I. Ottaviano i J. F. Thisse (2005), i K. Behrens i J. F. Thisse (2007). Prema pristupu nove ekonomske geografije, osnovni faktori privrednog rasta regiona su transportni troškovi, eksternalije, prinosi na uložena sredstva, iz jednostavnog razloga što se pojedina preduzeća na osnovu njih opredeljuju za konkretnu teritorijalnu lokaciju.

U godinama s kraja XX-og veka došlo je do afirmacije većeg broja različitih pristupa regionalnom razvoju koji u inovacijama vide ključni pokretač privrednog rasta regiona (Puljiz, 2011). U literaturi se ovi koncepti sreću pod nazivima: industrijski klasteri, inovativni miljei, samoučeći regioni.

Njihova teritorijalna obuhvatnost je različita, i kreće se od relativno malih (industrijski klasteri), do većih teritorija (samoučeći regioni). Neretko se pomenuti

koncepti objedinjeno nazivaju prostorni inovacioni sistemi (Slika 5).

Prostorni inovacioni sistemi se sastoje od većeg broja međusobno povezanih firmi u pojedinim proizvodnim sektorima, uključujući dobavljače i pružaoce mnogobrojnih usluga, kao i niz pratećih institucija poput univerziteta, instituta, laboratorija itd.

U literaturi se najviše pisalo o industrijskim klasterima kao obliku prostornih inovacionih sistema i sve važnijem pokretaču regionalne konkurentnosti. Klasteri označavaju svojevrsni princip umrežavanja industrije, javnih i privatnih institucija i industrijskog sektora. Oni mogu doprineti poboljšanju industrijske proizvodnje povezivanjem učesnika proizvodnog lanca nekog sektora proizvodnje. Rečju, predstavljaju svojevrsnu platformu za saradnju različitih subjekata, s ciljem unapređenja konkurentnosti zahvaljujući funkcionalnoj povezanosti i mogućnosti deljenja znanja i iskustva, radi efikasne realizacije novih poslovnih poduhvata i promocije proizvedenih dobara na nacionalnim i međunarodnim tržištima. Umrežavanjem zainteresovanih aktera na realizaciji različitih poslovnih poduhvata može se doprineti jačanju konkurentnosti poslovnih subjekata, unapređenju regionalne konkurentnosti, kao i ravnomernijem regionalnom razvoju.

Industrijski klasteri su geografske koncentracije proizvodnih firmi, formiranih u cilju smanjenja troškova, korišćenjem zajedničkih kanala nabavke i distribucije, marketing strategije, itd. Motivi za poslovno udruživanje većeg broja proizvodnih firmi na određenoj teritoriji su brojni. To mogu biti: zajednički nastup na tržištima na kojima nije velika verovatnoća da se firme mogu probiti samostalno, zajedničko korišćenje visoko specijalizovanih usluga, stručne radne snage, opreme koja se koristi povremeno itd. Klaster jedne industrijske grane odlikuje se čitavim lancima funkcionalno povezanih aktivnosti, pri čemu svaka aktivnost znači dodatnu vrednost, počev od dobavljača do finalnog proizvoda i njihove tržišne realizacije. U ovim lancima učestvuju mnogobrojni davaoci najrazličitijih usluga, finansijske institucije, putna i informatička infrastruktura,

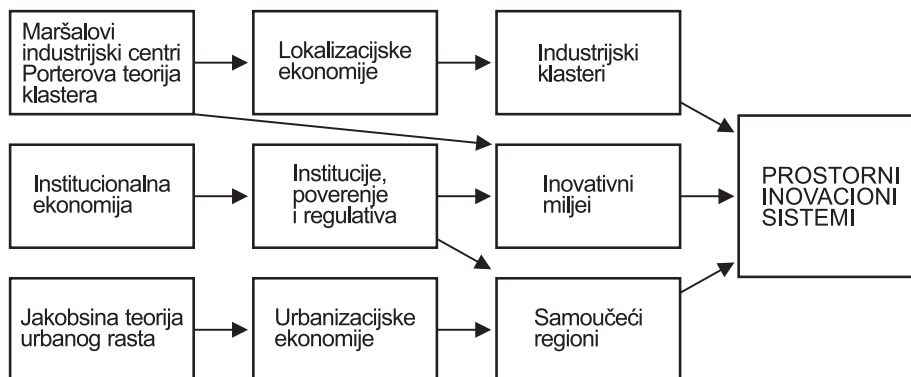
odnosno, sve što neposredno ili posredno deluje na aktivnosti drugih članica klastera. Razvoj industrije vodi ubrzanom privrednom razvoju, dok unapređenje njene inovativnosti stumuliše promenu privredne i tržišne strukture. Razvoj više proizvodnih preduzeća sa srodnim aktivnostima na geografski bliskim lokacijama, dovodi postepeno do promena lokalnog okruženja. Okruženje počinje da se prilagođava poslovanju preduzeća privlačenjem kupaca, radnika, potencijalnih partnera i drugih subjekata koji žele da ostvare finansijske koristi. Prisustvo snažne lokalne konkurencije predstavlja snažan stimulan za stvaranje i očuvanje konkurentne prednosti. Industrije iste delatnosti, locirane u jednom regionu imaju više šansi da budu međunarodno konkurentne (italijanska tekstilna industrija, švajcarska farmaceutska industrija) nego jake industrije koje samostalno deluju u regionu. Deformisanost konkurencije, po pravilu, znači da zaštićena preduzeća traže subvencije države, što često ima za posledicu pad konkurentnosti u međunarodnim okvirima. Smatra se da industrijski klaster jednog regiona ima komparativnih prednosti samim tim što su produktivnost i veličina klastera relativno veliki u odnosu na druge regione (Porter, 2008, 184). Pristup novim, inovativnim tehnologijama olakšan je kroz udruživanje u klastere, zbog čega raste značaj i uloga klastera i sa aspekta imperativa unapređenja inovativnosti.

Najpoznatiji inovativni miljei u svetu su *Silicon Valley*

i *Boston-Massachusetts* (SAD), *Darmstadt* i *Munchen* (Nemačka), *Cambridge* (Velika Britanija), *Grenoble* i *Sophia-Antipolis* (Francuska), *Pisa* i *Piacenza* (Italija). U njima je ostvarena „koncentracija inovativnih institucija“ i firmi što dovodi „do stvaranja kolektivnog procesa učenja u kojem se razvoj znanja i vještina unutar jednog poduzeća ili istraživačke institucije širi na ostale aktere“ (Puljiz 2011, 75). Zahvaljujući činjenici da takvu zajednicu karakterišu čvrste društvene i poslovne veze, proces kreiranja novih znanja višestruko je izraženiji. Nova znanja se ovaploćuju u inovacije proizvoda i procesa, što doprinosi kreiranju konkurentskih prednosti pojedinih regiona (Armstrong & Taylor, 2000).

Razvoj nekog od oblika prostornih inovacionih sistema postao je jedan od prioriteta mnogih država, što je razumljivo, imajući u vidu činjenicu da se radna mesta u njima izdvajaju po produktivnosti i nivou zarada. Međutim, problem je što još uvek postoji veliki jaz između rezultata naučnih istraživanja i specifičnih saveta o konkretnim državnim intervencijama. Jedan broj analitičara, s razlogom, primećuje da se budućim istraživanjima mora proniknuti u prirodu regionalnih preduslova neophodnih za uspeh klastera (Armstrong, 1995).

Prethodno navedeni koncepti regionalnog rasta se odlikuju multidisciplinarnim pristupom u pravom smislu te reči. Računaju sa brojnim inovacijama iz oblasti privrede, administracije itd. Brojni faktori koji

Slika 5 Prostorni inovacioni sistemi

interesuju istraživače pripadaju kategoriji veličina koje nije uvek jednostavno izmeriti, poput međusobnog poverenja aktera, kvaliteta institucija, preduzetničke sposobnosti i sl. Prostorni inovacioni sistemi posebno vode računa o razvijenosti i značaju institucija, pod kojima se imaju u vidu centri istraživanja i razvoja preduzeća, univerziteta, javnog sektora a neretko, čak i politike razvoja nauke i tehnologije na nacionalnom nivou. (Puljiz, 2009; 2011).

Prethodno analizirani stavovi potvrđuju hipotezu H0 koja govori da savremene teorije regionalnog razvoja (teorija endogenog rasta, nova ekonomska geografija, učenje o prostornim inovacionim sistemima) akcentiraju značaj nematerijalnih faktora regionalnog rasta.

NELINEARNI KARAKTER ODNOSA IZMEĐU PRIVREDNOG RASTA ZEMLJE I EKONOMSKIH (NE)JEDNAKOSTI

Ispoljavanje nelinearnog odnosa između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti, F. Péroux (1955, 307-340), objašnjavao je postojanjem polova rasta. On je proces sustizanja razvijenijih od strane ekonomski manje naprednih regiona vezao za ispoljavanje efekata akceleracije i širenja razvoja. F. Péroux se u najvećoj meri oslonio na tezu da inovativno ponašanje preduzetnika predstavlja ključ privrednog rasta (Schumpeter, 1961, 65). Dinamičan razvoj polova rasta označava tzv. proces polarizacije, dok proces sustizanja razvijenih od strane ekonomski manje razvijenih područja označava efekat širenja razvoja. Dva su osnovna načina putem kojih se odvija polarizacija. Prvi je mehanizam nestajanja firmi lociranih u manje razvijenim oblastima, kao posledice tehnološke i organizacione superiornosti preduzeća iz razvijenijih područja. Drugi proces predstavljaju migracije obrazovanih ljudi iz manje naprednih u ekonomski prosperitetnija područja. Neminovni ishod ovog procesa je smanjenje humanog kapitala kojim raspolažu manje razvijeni regioni i po tom osnovu njihovo dugoročno ekonomsko zaostajanje. Ova pojava dovodi do usporavanja privrednog rasta pojedinih regiona. S druge strane, efekti širenja

razvoja javljaju se kada razvoj centra povuče za sobom i privredni rast periferije, na primer, zbog povećanja tražnje za proizvodima preduzeća iz periferije (Clunies-Ross, Forsyth & Hug, 2009).

Dijametralno suprotno stanovište o relacijama privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti može se sresti kod neoklasičara. Najvažnija poruka neoklasičnih teoretičara odnosi se na tendenciju smanjenja razvojnih nejednakosti regiona u skladu sa napredovanjem privrednog rasta zemlje. Razvojna konvergencija regiona, po neoklasičarima, logičan je rezultat manifestacije opadajućih prinosa činilaca fizičkog kapitala i rada.

Neoklasična teorija sugeriše da lokacija nema bitniju ulogu u generisanju privrednog rasta. Za preduzetnike je, naime, po mišljenju neoklasičara, nevažno da li se radi o centralnom ili perifernom regionu, budući da oni odluke o investicionim ulaganjima donose u skladu sa očekivanim prinosima. Tvrdnja da ekonomski manje razvijeni regioni imaju izraženije stope rasta po stanovniku u odnosu na razvijenije regione, kao posledica relativno manje ispoljene tendencije opadajućih prinosa proizvodnih faktora u ekonomski manje razvijenim sredinama, bez uzimanja u obzir drugih momenata, u teoriji i politici privrednog razvoja poznata je kao hipoteza apsolutne konvergencije. Ova hipoteza je tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX-og veka bila predmet brojnih provera i čestih osporavanja u ekonomskim istraživanjima (Barro & Sala-i-Martin, 2004, 56-57). Pretpostavljajući da su regioni u strukturnom smislu neuporedivo homogenije celine u poređenju sa pojedinim zemljama, proizlazi da je teza o apsolutnoj konvergenciji primenljivija u analizi regionalnih nejednakosti u poređenju sa istraživanjem ekonomskih neravnoteža pojedinih zemalja.

Imajuću u vidu polazne premise neoklasičnih razmišljanja, logično je pretpostaviti postojanje izražene međuregionalne pokretljivosti proizvodnih faktora. U tom kontekstu, smerovi kretanja faktora kapitala i rada, determinisani su očekivanim prinosima faktora. Vlasnici kapitala će usmeravati investiciona ulaganja ka regionima u kojima je

moгуće ostvariti najveće profite, dok će se radna snaga kretati ka područjima u kojima su najveće zarade. Dalji sled događaja, shodno logici neoklasične teorije, jeste da će regione sa visokim koeficijentom kapitalne opremljenosti odlikovati niski prinosi kapitala i visoke zarade. Kapital i rad će se kretati u različitim pravcima. Regioni sa nižim nivoom koeficijenta kapitalne opremljenosti rada biće potencijalno atraktivni preduzetnicima za ulaganje kapitala usled visokih prinosa, dok će regioni koje karakterišu relativno visoke zarade biti privlačni radnicima iz drugih područja. Dugoročno, mora doći do ujednačavanja odnosa između kapitala i rada (koeficijenta kapitalne opremljenosti rada) u pojedinim regionima, odnosno, do konvergencije regiona po kriterijumu vrednosti ostvarene proizvodnje po zaposlenom. Međutim, imajući u vidu činjenicu da su brojna empirijska istraživanja konstatovala rastuće regionalne nejednakosti, proizlazi da je poruka o apsolutnoj konvergenciji regiona u dugom roku u suprotnosti sa ekonomskom stvarnošću. To znači da neoklasični model rasta nije ponudio odgovarajuće smernice kreatorima politika regionalnog razvoja za prevazilaženje rastućih regionalnih divergencija u okviru pojedinih zemalja.

Za neoklasičare, perfektna konkurencija i opadajući prinosi, koji oblikuju ambijent u kojem ekonomski subjekti maksimiziraju svoje ciljne funkcije, nikada nisu bili dovedeni u pitanje. Ove teorijske postavke projektovane na fenomen privrednog rasta regiona, impliciraju stav o neminovnosti njihove ekonomske konvergencije u dugom roku. Drugim rečima, ekonomisti neoklasične provenijencije smatraju da je, dugoročno gledajući, eliminisanje regionalnih nejednakosti u okviru pojedinih zemalja jedino logičan ishod razvojnih procesa tokom vremena.

Regionalna stvarnost u mnogim zemljama, međutim, bila je potpuno drugačija od ove tvrdnje neoklasičara. Naime, neretko su na delu bile izražene razvojne divergencije regiona. Spor privredni rast mnogih regiona, kao i tendencija rastućih razvojnih divergencija tokom sedamdesetih godina XX-og veka, uprkos ogromnim investicijama u povećanje fizičkog kapitala, značio je da na privredni rast regiona deluje mnogo faktora. Stoga je poruka endogenih teorija

rasta da regioni u okviru posmatrane zemlje najčešće neće ostvarivati tzv. ravnotežnu stopu ekonomskog rasta i da mogu zahvaljujući delovanju endogenih faktora rasti neuporedivo intenzivnije u odnosu na tzv. ravnotežni rast. Regioni ne moraju bezuslovno ekonomski konvergirati. Ispoljavanja neopadajućih prinosa faktora povezana su sa efektima tzv. učenja radom, fenomenom preliivanja znanja, aktivnostima istraživanja i razvoja, obrazovanjem kao faktorom povećanja humanog kapitala, itd. (Romer, 2006, 13; Cvetanović & Despotović, 2014, 13).

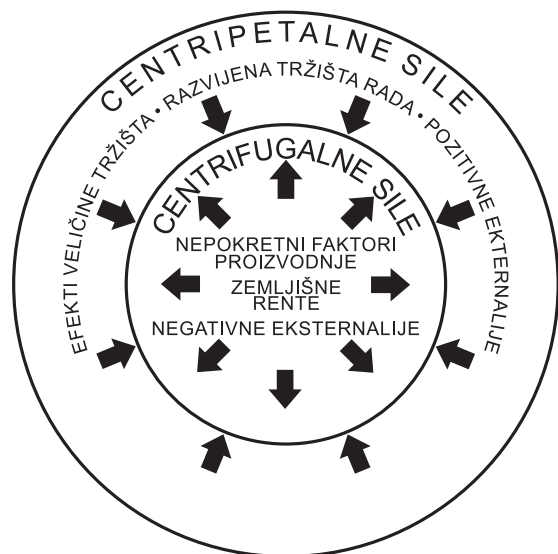
Koncept tzv. učenja radom potiče od K. Arrow-a (1971, 131-149). Pojedinci su bolji ukoliko više proizvedu. Pojedini proizvođači uče, pored ostalog, i iz praktičnog iskustva drugih. Inkorporirajući ovo učenje, hipotezom „preliivanja znanja“, P. M. Romer (1986) je obnovio zanimanje makroekonomista za ključna pitanja ekonomskog rasta zemalja i regiona. Po P. M. Romer-u, nezavisno od činjenice „što proizvodna funkcija za svako pojedino preduzeće može imati standardnu neoklasičnu formu, na makronivou ne mora doći do ispoljavanja zakona o opadajućim prinosima. To je po njemu moguće zahvaljujući činjenici da efikasnost faktora kapitala pojedinačnog preduzeća može da raste zbog uvećanja stokova fizičkog kapitala u drugim preduzećima“ (Cvetanović & Despotović, 2014, 13). Dakle, rast fizičkog kapitala na makronivou pokreće talas pozitivnih eksternih efekata, što znači da u privredi kao celini ne mora neizostavno da dođe do opadajućih prinosa faktora (Mervar, 2003).

Aplikativnost poruka endogenih modela rasta u objašnjenju regionalnih divergencija utemeljena je u polazištu da su procesi prenošenja znanja značajnim delom geografski limitirani. Međuljudska interakcija, povezana sa nivoom obrazovanja stanovništva na lokalnom nivou, ima za rezultat očuvanje postojećeg i privlačenje novog humanog kapitala. Uvećanje ljudskog kapitala vodi inovacijama i privrednom rastu. Regioni najbogatiji ovim oblikom kapitala ostvaruju dominantnu poziciju u inovativnosti u poređenju sa regionima koji poseduju relativno manji obim ljudskog kapitala (Puljiz, 2011). Ekonomski manje razvijeni regioni ne predstavljaju privlačna mesta za školovane pojedince (manje zarade,

nesigurni izvori finansiranja preduzetničkih poduhvata) predodređeni su na trajno ekonomsko zaostajanje.

Endogeni modeli rasta u zadovoljavajućem stepenu objašnjavaju razvojnu divergenciju regiona (razvijena područja više ulažu u obrazovanje, istraživanje i razvoj, u stvaranje inovacionog ambijenta). Međutim, važnija je njihova poruka o mogućoj konvergenciji, odnosno, ekonomskom sustizanju razvijenijih od strane manje razvijenih regiona, i potrebi da se najrazličitijim intervencijama regionalne politike deluje u pravcu povećanja inovacionog kapaciteta određenih teritorijalnih područja.

Po P. Krugman-u (1990), uvećanje, odnosno, smanjenje regionalnih nejednakosti određuje uticaj centripetalnih i centrifugalnih sila. Prve stimulišu koncentraciju ekonomskih aktivnosti regiona, dok druge deluju u suprotnom pravcu. Kada nadvladaju centripetalne sile, ishod su rastuće regionalne nejednakosti. Obrnuto, kada nadjačaju centrifugalne sile dolazi do ispoljavanja regionalnih konvergencija (Slika 6).

Slika 6 Centripetalne i centrifugalne sile u modelu nove ekonomske geografije

Izvor: Autori, prema: Puljiz, 2011, 71, na osnovu: Krugman, 1990

Činjenica je, međutim, da izostaje kompetentna empirijska provera ključnih poruka nove ekonomske geografije o ispoljavanju razvojnih nejednakosti regiona. Očigledno, radi se o velikoj zahtevnosti modela nove ekonomske geografije, ne samo u pogledu raspoloživosti neophodnih podataka, već i problema vezanih za formulisanje modela ekonomskog rasta regiona i kretanja regionalnih nejednakosti.

Noviji pristupi u teoriji regionalnog razvoja, označeni u ovom radu kao prostorni inovacioni sistemi, zastupaju stanovište o sve većoj regionalnoj divergenciji u savremenim uslovima privređivanja. Ovo se zasniva na činjenici da se privredni rast regiona, po njihovom tumačenju, temelji na prostornoj koncentraciji visoko inovativnih firmi koje omogućavaju ne samo bliske međusobne veze, već i veze sa ostalim akterima na konkretnom prostoru. Primera radi, zahvaljujući svojoj inovacionoj superiornosti u određenim oblastima, regioni poput Silicijumske doline u SAD, Inovacionog centra Sofija Antipolis u Francuskoj, Tehnološkog parka Pretorija u Južnoj Africi, Tehnološkog parka Hsinču na Tajvanu, Centra za softverski inženjering Bangalor u Indiji, postali su simbol ekonomske moći u svetskim relacijama tokom poslednjih tridesetak godina (Smith, 2010, 266).

Prethodno eksplicirani stavovi potvrđuju hipotezu H1, po kojoj savremeni pravci u regionalnoj teoriji, u zadovoljavajućem stepenu, objašnjavaju fenomen razvojne divergencije regiona.

ZAKLJUČAK

Interesovanje za istraživanje ključnih faktora regionalnog rasta, kao i prirode i karaktera odnosa između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti, tokom poslednjih decenija doživelo je snažnu ekspanziju. Međutim, i pored intenzivnog razvoja regionalne ekonomije, evidentno je da još uvek nema jedinstvenog stava istraživača po ovim pitanjima.

Doprinosom rada može se smatrati analiza stavova pet značajnijih pravaca u regionalnoj ekonomiji,

po pitanjima ključnih faktora regionalnog rasta, s jedne, i nelinearnog karaktera odnosa između privrednog rasta zemlje i regionalnih nejednakosti, s druge strane. Pritom, u radu se došlo do zaključka da su viđenja predstavnika savremenih pravaca u regionalnoj ekonomiji jedinstvena u stavu da među faktorima regionalnog rasta dominantnu ulogu imaju nematerijalni faktori, a da razvojna divergencija regiona korespondira sa privrednim rastom posmatrane zemlje.

Osnovna i pomoćna hipoteza su kroz istraživački proces testirane i potvrđene.

Ograničenje sprovedenih istraživanja je izostavljanje kvantitativnih eksplikacija, što je u određenom smislu razumljivo, budući da je teško precizirati uticaj nematerijalnih faktora regionalnog rasta, s jedne, kao i složene odnose između privrednog rasta zemlje i ispoljavanja regionalnih nejednakosti, s druge strane.

Mišljenja smo da rezultati istraživanja mogu biti od koristi kreatorima regionalnih politika u malim i nedovoljno razvijenim zemljama, kao što je Republika Srbija, da nematerijalnim faktorima regionalnog rasta poklone veću pažnju u osmišljavanju politika regionalnog razvoja. Stoga bi dalja proučavanja mogla biti usmerena na kvantifikaciju uticaja nematerijalnih faktora na regionalni rast, kao i na preciziranje karaktera nelinearnog odnosa između privrednog rasta zemlje i ispoljavanja regionalnih nejednakosti.

REFERENCE

- Armstrong, H. (1995). Convergence among regions of the European Union, 1950-1990. *Papers in Regional Science*, 74(2), 143-152. doi: 10.1111/j.1435-5597.1995.tb00633.x
- Armstrong, H., & Taylor, J. (2000). *Regional economics and policy*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Arrow, K. (1971). The economic implications of learning by doing. In F. H. Hahn (Ed.), *Readings in the Theory of Growth* (pp. 131-149). UK: Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-1-349-15430-2_11
- Baldwin, J. R., & Caves, R. E. (1997). International competition and industrial performance: Allocative efficiency, productive efficiency, and turbulence. *Statistics Canada Research Paper*, No 108, 31 Pages.
- Barro, R., & Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic Growth*. Cambridge, Massachusetts, US: MIT Press.
- Behrens, K., & Thisse, J. F. (2007). Regional economics: A new economic geography perspective. *Regional Science and Urban Economics*, 37(4), 457-465. doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2006.10.001
- Capello, R., & Perucca, G. (2015). Openness to globalization and regional growth patterns in CEE countries: from the EU accession to the economic crisis. *Journal of Common Market Studies*, 53(2), 218-236. doi: 10.1111/jcms.12157
- Cheshire, P. C., & Malecki, E. J. (2004). Growth, development, and innovation: A look backward and forward. In J. G. Raymond & M. Florax (Eds.), *Fifty Years of Regional Science* (pp. 249-267). Berlin, Heidelberg: Springer. doi: 10.1007/978-3-662-07223-3_11
- Clunies-Ross, A., Forsyth, D., & Hug, M. (2009). *Development Economics*. McGraw-Hill.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, S95-S120.
- Cvetanović, S., & Despotović, D. (2014). Knowledge as the component of human capital in economic growth models. *Škola biznisa*, 1, 1-17. doi 10.5937/skolbiz1-5976
- Cvetanović, S., Filipović, M., Nikolić, M., & Belović, D. (2015). Endogenous growth theory and regional development policy. *Spatium*, 34, 10-17. doi: 10.2298/spat1534010c
- Davis, D. R., & Weinstein, D. E. (1999). Economic geography and regional production structure: An empirical investigation. *European economic review*, 43(2), 379-407. doi.org/10.1016/S0014-2921(98)00063-4
- Dragičević, M. (2012) *Konkurentnost - Projekat za Hrvatsku*. Zagreb, Croatia: Školska knjiga.
- Florida, R. (2002). The economic geography of talent. *Annals of the Association of American geographers*, 92(4), 743-755. doi: 10.1111/1467-8306.00314
- Florida, R. (2004). *The Rise of the Creative Class: And how It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. (Paperback Ed.).

- Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. J. (2001). *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. Massachusetts, USA: Cambridge, MIT Press Books.
- Hirschman, A. O. (1988). *The strategy of economic development*. Boulder, CO: Westview Press.
- Jakopin, E. (2012). Post-crisis reallocation of growth factors. *Economic Horizons*, 14(2), 79-90. doi: 10.5937/ekonhor1202077J
- Jones, C. (2004). Growth and Ideas. *NBER, Working Paper 10767*, Cambridge, MA.
- Krugman, P. (1990). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Kurz, H. D., & Salvadori, N. (2001). The aggregate neoclassical theory of distribution and the concept of a given value of capital: A reply. *Structural Change and Economic Dynamics*, 12(4), 479-485. doi.org/10.1016/S0954-349X(01)00015-7
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 45(1), 1-28.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42. doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7
- Lundvall, B.-A. (1992). *National Systems of Innovation: Toward a theory of Innovation and Interactive Learning*. London, UK: Frances Pinter.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business horizons*, 47(1), 45-50. doi.org/10.1016/j.bushor.2003.11.007
- Maskell, P. (2000) Future Challenges and Institutional Preconditions for Regional Development Policy Posed by Economic Globalisation. Possible Paths for Development: The Next 10-15 Years for the Nordic Countries in a European Perspective. In I. Karppi (Ed.), *Future Challenges and Institutional Prerequisites for Regional Development Policy* (pp. 27-87). Stockholm, Sweden: Nordregio Report No. 2000-1.
- Mervar, A. (2003). Esej o novijim doprinosima teoriji ekonomskog rasta. *Ekonomski pregleđ*, 54(3-4), 369-392.
- Molnar, D. (2013). *Regionalne nejednakosti i privredni rast: Primer Srbije*. Neobjavljena doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, Republika Srbija.
- Myrdal, G. (1957). *Rich Lands and Poor: The Road to World Prosperity*. New York, NY: Harper.
- Ottaviano, G. I., & Thisse, J. F. (2005). New economic geography: What about the N? *Environment and Planning A*, 37(10), 1707-1725.
- Pérroux, F. (1955). La Notion de Pole de Croissance. *Économie Appliquée*, 1-2.
- Porter, M. (2008). *O konkurenciji*. Beograd, Republika Srbija: FEFA.
- Puljiz, J. (2009). *Čimbenici regionalnog razvoja i regionalnih nejednakosti u Republici Hrvatskoj*. Neobjavljena doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, Republika Hrvatska.
- Puljiz, J. (2011). Teorije regionalnog razvoja u ekonomskoj literaturi. *Godišnjak TITIUS: Godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 3(3), 63-82.
- Putnam, R. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad, Republika Srbija: Mediteran Publishing.
- Romer, D. (2006). *Advanced macroeconomics*. Boston, US: McGraw-Hill/Irwin.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *The journal of political economy*, 94(5), 1002-1037. doi.org/10.1086/261420
- Schumpeter, J. A. (1961). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. New York, NY: A Galaxy Book.
- Smith, D. (2010). *Exploring innovation*. London, UK: McGraw-Hill Higher Education.
- Stimson, R. J., Stough, R., & Nijkamp, P. (Eds.), (2011). *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2015). *Economic Development*. London, UK: Addison-Wesley.
- Trivić, N., & Petrov, V. (2014). Determination of the economic growth rates by the growth quality. *Economic Horizons*, 16(2), 125-135. doi: 10.5937/ekonhor1402129T
- Ulrich, D. (1998). Intellectual capital - competence x commitment. *MIT Sloan Management Review*, 39(2), 15.
- Vazquez-Barquero, A. (2002). *Endogenous Development Networking, Innovation, Institutions and Cities*. London, UK: Routledge.

Venables, A. J. (1996). Equilibrium locations of vertically linked industries. *International economic review*, 37(2), 341-359. doi:10.2307/2527327

Williamson, J. G. (1965). Regional inequality and the process of national development: A description of the patterns. *Economic development and cultural change*, 13(4), 1-84.

Primljeno 14. aprila 2017,
nakon dve revizije,
prihvaćeno za publikovanje 23. avgusta 2017.
Elektronska verzija objavljena 25. avgusta 2017.

Danijela Despotović je vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu, na nastavnim predmetima Teorija i analiza ekonomske politike i Makromenadžment. Doktorirala je u oblasti makroekonomije, na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu. Oblasti njenog naučnog interesovanja su ekonomska politika i razvoj, politika unapređenja konkurentnosti, održivi razvoj.

Slobodan Cvetanović je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Nišu, na nastavnim predmetima Makroekonomija, Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja, Makroekonomija i makroekonomski menadžment. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, iz oblasti makroekonomije. Oblasti njegovog naučnog interesovanja su makroekonomija, ekonomski razvoj, inovacije, održivi razvoj.

THE THEORETICAL EXPLICATION OF THE FACTORS OF REGIONAL GROWTH AND THE ECONOMIC CONVERGENCE (DIVERGENCE) OF THE REGION

Danijela Despotovic¹ and Slobodan Cvetanovic²

¹*Faculty of Economics, University of Kragujevac, Kragujevac, The Republic of Serbia*

²*Faculty of Economics, University of Nis, Nis, The Republic of Serbia*

For a few last decades there has been continuous interest of economists in research of key factors of economic growth and developmental convergence (divergence) of the region. However, besides wealth of theoretical and empirical research of the mentioned categories, it is obvious that there is still no generally accepted explication of key factors of regional growth. The same conclusion can be borne in mind related to the existence of connection between the accepted economic growth of a country and tendency to increase, i.e. decrease regional inequalities. The paper presents theoretical explication of key factors of regional growth and phenomenon of developing convergence (divergence) of the region, five representative theoretical approaches in regional economy (classical, neoclassical, endogenic, new economic geography and spatial innovation systems). Current economic reality on global plan which speaks of increasing regional inequality confirms the accuracy of theoretical considerations of the representatives of contemporary theoretical approaches related to the analysed issues.

Keywords: regional economy, economic growth of region, convergence (divergence) of regional development, contemporary theories

JEL Classification: O11